Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Eylül 2013
Yıl 6, Sayı XV, ss. 311-329.

Journal of History School (JOHS)
September 2013
Year 6, Issue XV, pp. 311-329.

DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh308

1927 TARİHLİ GENELKURMAY'IN İRAN AZERBAYCAN'I TEDKİK RAPORUNA GÖRE BU BÖLGEDEKİ KÜRT AŞİRETLERİ

Emin ÖZDEMİR*
Ali ÇAKIRBAŞ**

Özet

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar İran ile olan münasebetlerin gelişiminde, iki ülkenin sınır boyunda meskûn Kürt aşiretlerin kontrolsüz davranışları etkili olmuştur. Merkezi otoriteyi tanımayan Kürt aşiretleri, bölgedeki değişen güç dengelerine göre hareket etmişlerdir. Aşiretlerin bu tutumları iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların temel sebebi olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam eden Kürt aşiretlerinin kontrol dışı bu türlü davranışları gerek Türkiye'nin gerekse de İran'ın iç güvenliğinde tehlike oluşturduğu gibi Türk-İran münasebetlerinin sağlam temellere oturmasını da engellemiştir. 1927'de Türk Genel Kurmay'ı iç güvenliği tehdit eden sınırın diğer tarafındaki Kürt aşiretler hakkında kapsamlı bir rapor hazırlattırmıştır. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın amacı, Genel Kurmay'ın hazırlattığı "İran Azerbaycan'ı Tetkik Raporu" isimli istihbarat çalışması ışığında İran Azerbaycan'ında yaşayan Kürt aşiretlerin faaliyetlerini aydınlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk-İran ilişkileri, İran Azerbaycan'ı, Kürt aşiretleri, Kürt İsyanları, Türk-İran sınır meselesi*

---

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi Tarih Bölümü.
** Okutman, Nevşehir Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

Kurdish Tribes In The Region According To The Iranian Azerbaijan Research Report Of The General Staff Dated 1927

Abstract

From the Ottoman Empire to the early years of the Republic, uncontrolled behavior of the residential Kurdish tribes along the border of the two countries used to be effective in the development of relations with Iran. Kurdish tribes that didn't recognize the central authority acted according to the changing balance of power in the region. The main reason for the disputes between the two countries used to be those attitudes of the tribes. This kind of uncontrolled behavior of the Kurdish tribes which continued in the early years of the Republic not only presented a threat to the internal security of both Iran and Turkey but also prevented the Turkish-Iranian relations from being on a solid foundation. A comprehensive report on the Kurdish tribes threatening the internal security on the other side of the border was drawn up by Turkish General Staff in 1927. The aim of this study is to throw a light on the activities of the Iranian Kurdish tribes living in Iranian Azerbaijan in light ofintelligence work called "Iranian Azerbaijan Research Report" prepared by the General Staff.

Keywords: *Turkish-Iranian relations, Iranian Azerbaijan, Kurdish tribes, Kurdish rebellions, The Turkish-Iranian border issue*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin sınırlarının Fatih döneminden sonra İran'a kadar dayanması, İslam dünyasının iki farklı mezhebini karşı karşıya getirmiştir. Bundan sonraki dönemde mezhepsel farklılığa dayalı mücadele, iki ülke arasında ilişkilerin seyrini belirlemiştir. Temelde mezhep farklılığına dayanan bu anlaşmazlığın siyasi sebepleri arasında Türkiye ile İran arasında merkezi otoriteyi tanımayan konar- göçer Kürt aşiretlerin kontrolsüz hareketleri de bulunmaktadır.

Kafkasya, Hindistan ve İran'a giden yolların kesişme noktasında stratejik bir konumda yer alan İran Azerbaycan'ı bölgesi, Yakınçağ'da sömürgecilik yarışının hızlanması sonucu uluslar arası güçlerin de dikkatini çekmiştir. 19. yüzyıldan itibaren bu bölge, sadece Osmanlı ile İran arasında sınır problemlerinden kaynaklı anlaşmazlıkların vuku bulduğu bir alan olmaktan çıkmış, Rusya ve İngiltere gibi devletlerinde içinde yer aldığı karmaşık menfaatlere dayalı mücadelenin yaşandığı bir bölge haline dönüşmüştür. Demografik çeşitliliğe sahip olan bu bölgedeki Kürt aşiretleri de bu karmaşık ilişkiler ağı içinde değişen şartlara göre pozisyon almışlardır. Osmanlı'dan

Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar bu bölgede yaşayan Kürt aşiretleri, iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlıklarına sebep oldukları kadar Anadolu'nun doğusunda meydana gelen Kürt isyanlarıyla da yakın münasebet içinde bulunmuşlardır.

Bu isyanlardan ilki, Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden İran'ın Urmiye bölgesine kadar geniş bir bölgede kendisine nüfuz alanı oluşturan ve Tanzimat uygulamaları karşısında elde ettiği bu nüfuzu kaybetmek istemeyen Bohtan Emiri Bedirhan Bey tarafından 1843'de başlatılmıştır. Bölgedeki önemli Kürt aşiretlerinin hatta İran tarafındaki Erdelan bölgesi beyinin de desteklemesiyle isyan, kısa süre de geniş bir alana yayılmışsa da 1847 yılında bölgedeki Osmanlı ordularının aldığı önlemler sonucu isyan bastırılmış, Bedirhan Bey ve ailesi Girit'e sürgüne gönderilmiştir. (Doğan 2010: 18-34; Doğan 2011: 157)

İsyandan sonra merkezi otorite, bu bölgelerde gücünü daha etkili bir şekilde gösterebilmek için gerekli idari önlemler almıştır. Bu amaçla Diyarbakır Eyaleti ile Van, Muş, Hakkâri Sancakları ve Cizre, Bohtan, Mardin kazaları birleştirilerek Kürdistan adında yeni büyük bir eyalet kurulmuştur. Yapılan yeni düzenlemelerle Osmanlı-İran sınırının güvenliğinin sağlanmasına yönelik gerekli önlemler alınmıştır. Bu amaçla Türk-İran sınırının iki yakasında kontrolsüz hareket eden Kürt aşiretler yerleşik hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca aşiret reislerine maaş bağlanarak ve bir takım idari görevler tevdi edilerek devletle olan irtibatları kuvvetlendirilmek istenmiştir. Ancak aşiretler, vergi verme ve askere alma hususunda ikna edilememiştir. (Çadırcı 1991: 195; Çadırcı 2006: 157) Bu başarısızlığın sebeplerinin başında, Türk-İran sınırının tam olarak belirlenmemesinden dolayı Kürt aşiretlerin sınırın iki tarafında rahat hareket imkânı bulmaları gelmektedir. Çünkü 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasından sonra yapılan birçok sınır tespit toplantısından istenilen sonuç elde edilememiştir. (As 2010: 224-230)

Bedirhan Bey isyanından sonra Rusya'nın da kışkırtmalarıyla bu bölgede küçük çaplı birçok isyan hareketi gerçekleşmiştir. Bu hareketlerden 1880'de Şeyh Ubeydullah tarafından başlatılan isyan girişimi, kısa zamanda Osmanlı ve İran dışında Rusya ve İngiltere gibi devletlerin de karıştığı uluslararası bir soruna dönüşmesi itibariyle önemlidir. Hakkâri civarında olduğu gibi İran sınırı dâhilindeki Kürt aşiretleri arasında da büyük bir nüfuza sahip Şeyh Ubeydullah, hâkimiyeti altındaki Kürt aşiretlerinin vergilerinin bir kısmını alarak mali yönden oldukça güçlü hale gelmişti. (Ünal 2008: 144-145) Şeyh Ubeydullah, 1877-1878 Osmanlı Rus harbinden sonra Osmanlı'nın Doğu vilayetlerinde

kontrolü kaybetmesi üzerine bölgedeki boşluğu doldurmuştur. Osmanlı- Rus harbinde Osmanlı tarafında yer alan Şeyh Ubeydullah, almış olduğu askeri yardımlarla askeri açıdan da önemli bir güce ulaşmıştır. (Şimşir 2009: 179)

Rusya ve İngiltere tarafından desteklenen Ermeni ve Şii güçlerine karşı mücadele ettiği için Osmanlı yöneticileri tarafından çoğu zaman müsamaha gören (Saray 2006: 94) Şeyh Ubeydullah, bölgede artan nüfuzuna güvenerek önce İran'daki Kaçkar hanedanına vergi meselesi sebebiyle isyan etmiştir. İran sınırındaki köyleri yağmalayan ve cezalandırılma korkusuyla Osmanlı Devletine sığınan Şeyh Ubeydullah, daha sonra İngiltere ve Rusya'nın da kışkırtmaları ile (Mc Dowall 2004:54; Saray 2006: 95) rahat durmamış ve Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde isyan çıkarmıştır. Osmanlı-İran sınırında bir Kürt devlet kurmak isteyen Şeyh Ubeydullah, İran'daki Kürt aşiretlerin de desteğini almayı başarmıştır. (Burkay 2008: 391) Osmanlı ve İran'a karşı başlatılan bu hareket iki ülkenin de aldığı önlemler sayesinde bastırılmıştır. Osmanlı güçleri tarafından tutuklanan Şeyh Ubeydullah, Hicaz'a sürgün edilmiştir. (Mc Dowall 2004: 55)

Sonraki dönemlerde de Türk-İran münasebetleri üzerinde olumsuz tesirler bırakan sınırdaki Kürt aşiretlerin hareketliliği devam etmiştir. I. Dünya savaşının arifesinde Rusya'nın bölgede nüfuz arayışları, bu hareketliliğin tehlikeli boyutlara ulaşmasına sebep olmuştur. Rusya ile İngiltere'nin 1907'de İran'ın paylaşılması hususunda anlaşmaya varmaları, (Armaoğlu 1995: 208) İran'ın kuzeyinin Rus nüfuzuna girmesine zemin hazırlamıştır. İran'da meşrutiyet düzenine geçişte baş gösteren iç karışıklıklardan istifade eden Rusya, Tebriz, Hoy, Dilman ve Urmiye gibi İran Azerbaycan'ındaki önemli şehirlerde askeri üsler elde etmiştir. (Baykara 1978: 74-81)

Bu nüfuz paylaşımından sonra Rusya, İran Azerbaycan'ı dolayısıyla da bu bölgedeki Kürt aşiretleri üzerinde daha etkin rol almaya başlamıştır. Hoy ve Salmas gibi stratejik şehirlere konsolosluk açan Rusya, bu konsolosluklara Balkan milletlerinin Osmanlı aleyhinde çıkarttıkları isyanlarda önemli görevler ifa etmiş tecrübeli konsolosları görevlendirerek Kürt aşiretlerle temasa geçmiştir. Kürt aşiret liderlerini çeşitli hediyelerle yanlarına çekmeye çalışan Rus ajanlar, Rusya'nın himayesinde bir Kürt emirliği kurulacağı yönünde vaatlerde bulunmuşlardır. (Ünal 2008: 140-141; Kurtcephe ve Akgül 1995: 250) İran'da meşruti hareketler nedeniyle ortaya çıkan iç karışıklıkların arttığı bu dönemde Rusya ve Şah yanlılarının da desteğini alan Şikak aşireti reisi Simko lakaplı İsmail Ağa İran Azerbaycan'ında önemli güç merkezlerinden birisi

haline gelmiştir. Simko, sınırın iki tarafında yaptığı eşkıyalık hareketleri yanında Türk tarafındaki Kürt aşiretlerini de isyana teşvik etmiştir. (Ünal 2006: 175-177) Bundan sonra Simko, Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar bu bölgedeki karışıklıklarda ön planda yer almıştır.

I. Dünya Savaşı yıllarında İran Azerbaycan’ı büyük karışıklıklara sahne olmuştur. Rusların, Osmanlı’ya karşı Ermeni ve Nasturileri kullanma çabaları ve bu Hıristiyan grupların bölgedeki Müslümanlara karşı giriştiği katliamlar buradaki mücadelenin bir Müslüman-Hıristiyan savaşı şekline bürünmesine yol açmıştır. Savaş sırasında yapılan Panislamist propaganda da bu durumu pekiştirmiştir. Bu sebeplerle daha önce Osmanlı’ya ihanet içinde bulunan Kürt aşiretlerinin önemli bir kısmı, Osmanlı’nın yanında yer almış, savaş yıllarında Kürtlerin meskûn olduğu coğrafyada devleti zora sokacak bir isyan girişimi olmamıştır. İran Azerbaycan’ında ise, daha çok Osmanlı ve Rusya yanlısı Kürt aşiretleri kendi aralarında mücadele etmişlerdir. Bu mücadelede Türk-İran sınırında etkinliği artan Şikak aşireti reislerinden Simko, Rusya’nın yanında yer alarak bu bölgedeki karışıklıkların artmasında önemli rol oynamıştır. (Ünal 2006: 193-194; Mc Dowall 2004: 102-110; Bruinessen 2006: 82)

Ekim 1917 devriminden sonra Brest-Litovsk antlaşmasıyla savaşı bırakan Rusya’nın İran Azerbaycan’ından çekilmesi sonucu İran’ın, gerekli güvenlik gücüne sahip olmaması nedeniyle oluşan güvenlik zafiyetinden dolayı karışıklıklar devam etmiştir. (Metin 2010: 154) Rusya’nın çekilmesinden sonra güçlenen Hıristiyan gruplar karşısında zor duruma düşen Kürt aşiret reislerinden Simko, Osmanlı’dan yardım istemiştir. Musul Valisi Haydar Bey vasıtasıyla affedilen Simko, Osmanlı ordularının İran Azerbaycan’ında giriştiği askeri hareketlere destek vermiştir. (Ünal 2006: 194-195)

Savaş sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 11. Maddesine göre, Osmanlı Devletinin Brest- Litovsk antlaşmasından sonra İran’ın Kuzey Batısında zabt ettiği bölgeden çekilmek zorunda kalması, bu bölgenin, Şikak aşireti reislerinden Simko’nun kontrolüne geçmesine zemin hazırlamıştır. Milli Mücadele yıllarında Türkiye tarafındaki Şeyh Taha ile ittifak yaparak gücünü artıran Simko, bölgedeki otorite boşluğundan da istifade ederek İran hükümetine karşı bir dizi isyan girişiminde bulunmuştur. Bölgedeki İngiliz tehlikesi, Ermeni ve Nasturi saldırılarına karşı Ankara’daki TBMM hükümeti ile işbirliği yaparak bu sayede Türkiye tarafından silah ve mühimmat yardımı almıştır. Ancak Simko, alınan bu yardımları Ankara’nın amaçları dışında kullanmış ve zaman zaman da İngilizlerle işbirliği arayışlarına girmiştir. İran’da

ordu komutanlarından Rıza Han'ın ülkede kontrolü ele geçirmesinden sonra İran-Türkiye ilişkilerinde yakınlaşma olması, Türkiye'nin, İran'da faaliyet gösteren Simko'ya verdiği desteği kesmesine ve İran Azerbaycan'ındaki faaliyetlerine son vermesine neden olmuştur. (Çetinsaya 2000: 772-779; Metin 2012: 165; Türk İstiklal Harbi 1965: 263)

Cumhuriyet döneminde yakınlaşma sürecine giren Türk-İran ilişkilerinde, sınır ihlalleri ve Türkiye'nin doğusunda çıkan Kürt isyanlarında, isyancıların İran ile olan bağlantısı önemli problemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Musul meselesinin gündemde olduğu bir süreçte Piran'da baş gösteren Şeyh Said isyanına, İran'daki Kürt aşiretleri de destek vermiştir. İsyancılar İran'a kaçmak üzereyken yakalanmıştır. Türkiye'nin İran Azerbaycan'ında yaşayan Azerilere destek verdiğini düşünen İran, iki taraflı sınır ihlallerine göz yummuştur. (Yalçın 2007: 302)

1926'da başlayan Ağrı isyanında da İran'ın bu sorumsuz tavrı devam etmiştir. Ankara Hükümeti, İran yönetimine baskı yaparak isyancılara yapılan yardımın durdurulmasını istemiştir. İki ülke arasında gerginliğe sebep olan bu problem, 22 Nisan 1926'da imzalanan Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu antlaşma ile taraflar, kamu güvenliğini ve düzenini bozmak ya da hükümet devirmek amacı güden kuruluş ve örgütlerin oluşmasına ve çalışmalarına müsaade etmeyeceklerini kabul etmişlerdir. Ayrıca sınırdaki aşiretlerin, bu meyanda faaliyetlerinin kontrolü öngörülmüştür. Bu antlaşmayla Ağrı isyanının kontrolünde önemli bir adım atılmışsa da sonraki dönemlerde de isyancılarının sınır ihlalleri devam etmiştir. (Köçer 2004: 383-384)

Bütün bu gelişmeler üzerine Türk Genel Kurmayı, İran Azerbaycan'ı ve bu bölgede yaşayan Kürt aşiretler hakkında daha kapsamlı bilgi edinebilmek için bir rapor hazırlattırmıştır. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın birinci bölümünde Tetkik raporu doğrultusunda İran Azerbaycan'ının coğrafi, demografik ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde ise yine rapor ışığında İran Azerbaycan'ında meskûn Kürt aşiretlerin Türkiye, İran ve Rusya gibi diğer dış güçlerle münasebetleri ve faaliyetleri irdelenecektir.

1- Rapora Göre İran Azerbaycanı’nın Coğrafi, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

Türkiye ile Azerbaycan arasında yer alan İran Azerbaycan’ı, Türkiye’nin doğu komşusu olup İran’ın kuzeybatı topraklarını oluşturmaktadır. Siyasi literatürde Güney Azerbaycan (Kuzeybatı İran) olarak bilinen bölge, Anadolu’yu Asya’ya bağlayan yolların önemli bir geçiş merkezi konumundadır. (Azer 1942: 12) Osmanlı’dan itibaren Türk-İran sınırında yaşanan problemlere kaynak teşkil eden İran Azerbaycan’ı, 1927 tarihli Genel Kurmay tetkik raporunda etraflı bir şekilde incelenmiş, coğrafi, demografik, sosyo- ekonomik yapısı etüt edilmiştir.

Hamedan, Zencan, Kazvin, Batı Azerbaycan (Urmiye), Doğu Azerbaycan (Tebriz) ve Erdebil Eyaletleri’nin tamamını, Gilan Eyaleti’nin ise kuzey kesimlerini içerisine alan yaklaşık 170.000 metrekare büyüklükte bir bölgeyi kapsayan İran Azerbaycan’ının (Ören 1980: 5) coğrafi özellikleri ile alakalı raporda detaylı bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu bilgilere göre İran Azerbaycan’ı, kuzeyde Aras Nehri, batıda Doğu Anadolu, güneyde İran’ın Kürt bölgesi, doğuda Talış ve Muğan Dağları ile sınırlıdır. Anadolu’dan gelen yollar Azerbaycan, Kafkasya ve İran üzerinden Hindistan’a ulaşmakta olup bu bakımından stratejik öneme sahiptir. Bu bölge, coğrafi özellikleri açısından sıradağlar arasında verimli vadilere, ırmaklara ve yüksek platolara sahiptir. (Tedkik Raporu 1927: 3)

Bölgenin en yüksek dağları Sehend ve Sebelan dağları iken, vadiler arasından geçen nehirlerin döküldüğü Urmiye gölü deniz seviyesine en yakın bölgesidir. Kuzeyde Aras, güneyde ise Kızıl Üzen, İran Azerbaycan’ı yaylalarını ve ovalarını sulayan önemli nehirlerdir. (Metin 2007: 6) İklim açısından bu bölge oldukça elverişli ve ziraata uygun verimli topraklara sahiptir. Mugan, Solduz, Tebriz, Aras Kenarı Ovası ve Urmiye gibi geniş ovaların bulunması bu bölgede hayvancığın gelişmesine imkân tanımıştır. Sıra dağlar arasındaki boğazlar ve geçitler, bölgenin önemini artırmıştır. Maku, Yolan, Dögen, Derbend, Şeyh ve Basri Karabulek gibi geçitler özellikle bölgedeki yolları birbirine bağlamıştır. Bu geçitler bölgedeki aşiretlerin tehlikeli durumlarda kaçıp saklanmalarına imkân tanımış, özellikle bu bölgede asayişi tehdit eden Kürt aşiretlerinin yuvalandıkları mekânlar haline dönüşmüştür. Bölgedeki geçitler, yollar, şoseler ve köprüler İran, Rusya, İngiltere ve Türkiye hükümetleri tarafından farklı zamanlarda inşa edilmiştir. Gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında gerekse sonrasındaki işgal döneminde bunlara yenileri

eklendiği gibi eskiyen bölümleri de tamir görmüştür. Kara ulaşımını sağlayacak bu yollar hakkında raporda tafsilatlı bilgi verilmiştir. (Tedkik Raporu 1927: 13-17, 22-27)

Tebriz, Hamedan, Urmiye, Erdebil, Kazvin, Zencan, Hoy, Marağa, Miyana, Merend, Eher, Miyandab, Salmas, Nagede, Ebher, Bicar, Takestan, Sarab, Mişkin, Astara, Makü, Halhal, Gorve, Mugan (Germi), Heştrud, Hudabende, Save ve Kengaver gibi şehirler İran Azerbaycan'ının belli başlı yerleşim yerleri arasında sayılabilir. Bu şehirlerden Tebriz, nüfus açısından en kalabalık ve gelişmişlik açısından da İran'ın en büyük ticaret merkezidir. (Blaga 1997: 279)

Raporda bölgenin demografik özelliklerinden de bahsedilmiştir. Bu bilgilere göre İran Azerbaycanı, İran eyaletleri arasında en fazla Türk nüfusunun yaşadığı bölgedir. Yaklaşık olarak 2,5 milyona yakın nüfusun 2 milyonu Türklerden oluşmakta ve bu nüfusun büyük bir kısmı şehirlerde yerleşiktir. Ancak nüfusun bir kısmı hala göçebe olarak yaşamlarını sürdürmektedir. İran Azerbaycan'ında Türk nüfusun dışında Kürtler, Ermeniler, Asurîler, Nasturiler (Keldani) ve az sayıda Yahudiler yaşamaktadır. Bölgedeki Türkler ziraat, ticaret ve sanayi ile meşguldürler. Köylerde yaşayan Türkler genellikle boy isimlerini yaşadıkları köylere vermişlerdir. Bunlardan bazıları Şahsun, Afşar, Mukaddem, Bayat, Karapapak, Karakoyunlu'dur. (Tedkik Raporu 1927: 43) Bu Türk kabilelerinin arasında Kürt kökenli olanlar da mevcuttur. Ancak zamanla bu kabilelerin arasında Türkleşmişlerdir. Göçebe nüfusun ekserisi kuzeyde Rusya sınırına yakın yerlerde (Erdebil, Karadağ) ve batıda Türkiye sınırına yakın bölgelerde bulunmaktadır. (Tedkik Raporu 1927: 42)

Bölgedeki etnik gruplardan Ermeniler ise daha çok Salmas ve Urmiye'de meskûndur. Ermenilerin nüfusları az olmasına rağmen teşkilatlı olmaları ve dışarıdan destek almaları Birinci Dünya Savaşı sonrasında varlıklarını korumalarını sağlamıştır. Asurîler, Salmas ve Urmiye bölgesini kendilerine müstakil yurt olarak görmelerine karşılık, Ermeniler Tebriz'in bir dönem Ermeni ve Yahudi yurdu olduğunu ileri sürmektedirler. Asurî ve Keldaniler Urmiye ve çevresi ile Tebriz şehirlerinde yaşadıkları raporda belirtilmiştir. (Tedkik Raporu 1927: 65)

Pek çok devlete başkentlik yapmış olan ve İran Azerbaycan'ının da merkezi durumundaki Tebriz, bu coğrafyanın önemli bir ticaret merkezidir. Özellikle ipek yolu üzerinde bulunması önemini bir kat daha artırmıştır. Uygun

iklim şartları, zengin tarım potansiyeli, jeopolitik konumu ve yer altı kaynakları, bu bölgenin ekonomik olarak gelişmesinde önemli etkenler arasındadır. Verimli tarım arazilerine sahip olan İran Azerbaycan'ı ziraat açısından bölgenin tarımsal ihtiyacını karşılamaktadır. Raporda bölgenin tarımsal üretiminden de bahsedilmektedir. Bu bilgilere göre, buğday, mısır, arpa, pamuk, patates, şekerpancarı ve tütün en çok yetiştirilen ürünler arasındadır. Bunun yanında ilkime bağlı olarak meyve bahçeleri ve bağlarda yaygındır. Buralarda üzüm, elma, armut ve şeftali üretimi yapılmaktadır. Bu anlamda Mugan ovası bölge ziraati için oldukça önemlidir (Tedkik Raporu 1927: 68)

Ekonominin önemli kaynaklarından birisi de hayvancılıktır. Arazisinin büyük bir kısmı çayır ve otlaklarla kaplı olan İran Azerbaycan'ında göçebe aşiretlerin özellikle küçükbaş hayvan besledikleri ve kürkçülükte kullanılan Karakul cinsi koyunu tercih ettikleri bilinmektedir. Ancak yerleşik hayatın yaygınlaşması ile birlikte göçebe aşiretler azalmakta ve bu da hayvancılığın gerilemesine neden olmaktadır. Hayvancılığın yanında Hazar kıyısında ise balıkçılık önemli yer tutmaktadır. (Kaygusuz 2009: 45)

Tedkik raporuna göre elde edilen ürünlerin büyük bir kısmı Rusya'ya ihraç edilmektedir. İhraç edilen ürünler arasında her çeşit meyve yanında buğday, arpa, yün ve deri gibi ürünler yer almaktadır. Ancak yapılan ticarette para kullanılmamakta daha çok takas usulü uygulanmaktadır. (Tedkik Raporu 1927: 67-68)

İran Azerbaycan'ı jeopolitik olarak Asya'yı Anadolu üzerinden Avrupa'ya bağlarken Rusya'yı da Doğu Anadolu üzerinden Ortadoğu'ya bağlamaktadır. Rapora göre, ticaret yolları üzerinde olan bu bölgedeki ekonomik hayat üzerinde daha çok Rus tüccarlar etkilidir. Bölgedeki yerli tüccarlar, Rus tüccarlarla rekabet edemedikleri için çoğu zarar etmekte, bu faaliyetlerini sürdürememektedir. (Tedkik Raporu 1927: 68)

Pehlevi dönemine kadar, İran Azerbaycan'ında, memuriyetlerin %90'ı Türklerden oluşmaktaydı. Ancak sonraki dönemlerde memuriyetlerin büyük oranda Farslılara geçtiği görülmektedir. Adlî işlerde kanunların eski olması ve Fransız kanunlarından tercüme edilenlerin tam anlaşılamaması bazı sorunlara ve işlemlerin uzamasına sebebiyet verdiği bilinmektedir. Asayiş konusunda Kürt aşiret reislerinin kanun tanımazlığı sınırda bir takım sıkıntılara sebebiyet vermekte ve Türkiye bu reisler üzerine gittiğinde ise İran tarafına kaçarak takipten kurtulmaktadırlar. İran devletinin ise bu reisler üzerinde nüfuzu oldukça zayıftır. Bu sebeple Türkiye-İran sınır boyundaki aşiretler nakit para

olarak vergi vermezler ve sahip oldukları köy sayısına göre mal ya da koyun verdikleri raporda ifade edilmektedir. (Tedkik Raporu 1927: 69-71)

2- Rapora Göre İran Azerbaycanı'ndaki Kürt Aşiretleri

Rusya ve İran arasında 1828'de imzalanan Türkmençay antlaşmasıyla Kuzey Azerbaycan'dan ayrılan Güney Azerbaycan ya da İran Azerbaycan'ı olarak adlandırılan bölge Hindistan, İran, Kafkasya ve Anadolu'ya giden yolların kavşak noktasında olduğu için günümüzde olduğu gibi tarihte de stratejik önem arz etmiştir. Aynı zamanda bu bölge, Kürt aşiretlerin kontrolsüz hareketleri sebebiyle Türk-İran ilişkilerinin seyrini belirlemesi açısından da dikkat çekmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında baş gösteren Kürt isyanları ve bu isyanların İran ile münasebetleri üzerine Genel Kurmay tarafından hazırlanan "*İran Azerbaycan'ı Tedkik Raporu*" isimli çalışma da bölgede yaşayan Kürt aşiretler hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Rapora göre; konargöçer aşiret yapısına sahip olan Kürtler, iç ve dış savaşlar, kıtlık ve başka sebeplerden dolayı zamanla İran Azerbaycan'ının batı bölgesine göçmüşlerdir. İran Azerbaycan'ında Kürtlerin önemli bir kısmı, bu bölgenin güney taraflarında Irak Kürtlerinin yaşadığı bölgelerle sınır teşkil eden Savuçbulak, Serdeşt ve Uşnu mıntıkalarında meskûndurlar. Kuzeyden itibaren bütün Türk-İran sınırı boyunca Ağrı dağına kadar olan sahada Kürt aşiretleri bulunmaktadır. Kontrolsüz hareket eden bu aşiretler, çıkardıkları isyanlarla kalıcı sorunlarla karşı karşıya bıraktıkları bölgenin, demografik yapısının değişmesine etki etmişlerdir. İran Azerbaycan'ında meskûn Kürt aşiretleri, raporda Celaliler Milanlılar, Hıdıranlılar, Şikaklar, Herkiler ve Azerbaycan güney Kürtleri olarak tasnif edilmiştir. (Tedkik Raporu 1927: 49)

Bunlardan İran Azerbaycan'ı dışında Türkiye ve Rusya topraklarında da yaşayan Celaliler, (Chaliand 1993: 112) raporda bahsedildiği üzere Kürtler içinde hayat ve maişet itibariyle en iptidai mevkidedirler. Eşkıyalık hususunda ise diğer Kürtlerden daha ziyade ileri gitmişlerdir. Ulaşılması zor sarp dağlar civarında yaşadıkları için bunların arasından sık sık meşhur eşkıyalar çıkmıştır. Yarı göçebe bir hayat süren Celaliler, kış aylarını Türk- İran sınırına yakın Sarı su ve Aras nehirlerinin oluşturduğu vadilerde geçirirler. Yaz aylarında Küçük Ağrı dağının yüksek yerlerinde kısmen de Ovacık nahiyesinin yükseltilerinde hayat sürerler. Genellikle çobancılıkla geçinen Celaliler, kervan yollarına ve civar köylere de sık sık baskınlar yaparlar. Bu eşkıyalık hareketlerini, daha çok

sınırın diğer tarafında gerçekleştirirler. Bunlar 1925-26 yıllarında Türkiye ve Ermenistan taraflarında önemli miktarda eşkıyalık yapmışlardır. (Tedkik Raporu 1927: 50)

Raporda bahsedilen ikinci aşiret Milan ya da Arusanlılardır. Bunlar Celaliler gibi yarı göçebe iseler de çok fazla eşkıyalıkla uğraşmazlar. Türklerle ilişkileri kuvvetli olduğu için ziraat yapmayı öğrenmişlerdir. Bu sebeple kısmen çobanlıkla kısmen de ziraatla meşguldürler. Büyük kısmı Türkçe bilen Milanların kıyafetleri daha düzgün, çadırları daha zengindir. Milanlar, kış aylarında Aras nehri kenarlarındaki Makü Hanlarına ait kışlaklarda, Yaz aylarında ise İhlikan dağından Kağutur deresine kadar olan sınırdaki dağların yaylalarında yaşarlar. Bunlardan başka bu bölgede daha önceleri Milan aşiretine bağlı iken daha sonra bir kısmı Türkiye sınırına iskân edilmiş olan Memkanlı aşireti de bulunmaktadır. Bu aşiret Yaz ve kış aylarını tamamen Kavtur mıntıkasında geçirmektedir. (Tedkik Raporu 1927: 51)

Raporda bahsedilen üçüncü aşiret Hıdıranlılardır. İran Azerbaycan’ında mevcut Hıdıranlıların sayısı diğer Kürt aşiretlerine nazaran azdır. Büyük bir kısmı vaktiyle Türkiye tarafına geçerek Muradiye civarına yerleşmişlerdir. Çaldıranın Sivaruş deresi ve Karadere bölgelerindeki köylerde yaşayan Hıdıranlılar, yaz aylarında bu civardaki Çengülü ve Sivaruş dağlarındaki yaylalara çıkarlar. Geçimlerini çobanlık ve ziraat yaparak sağlarlar. Toplamda 200 hane civarında olan Hıdıranlı aşireti, 10 kadar köyden ibarettir. Her haneden bir silahlı muharip çıkaran Hıdıranlı aşiretinin reisi olan Hıdır ağa kendi namındaki köyde oturur. Diğer reisin ismi Sadık ağa olup Çukurkent’te ikamet eder. Türkiye tarafındaki Hıdıranlı aşiretinin bir kısmı İran tarafına geçmiştir. Türkiye’de eşkıyalık yapan bu grup İran hükümetinin güdümündedir. (Tedkik Raporu 1927: 52)

Raporda bahsedilen dördüncü aşiret Şikaklardır. Yirminci Yüzyılın başlarında İran Azerbaycan’ındaki en kalabalık grup olan Şikak aşiretinin Timur tarafından bu bölgeye getirildiği rivayet edilmektedir. (Togan 1970: 91-118) Urmiye civarında ve sınır boylarında yerleşik olan Şikak aşireti, rapora göre iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birinci zümre muharip sınıftır. İkinci zümre Kırmançi tabir olunan zirai sınıftır. Kırmançilerin silahı yoktur, harp etmezler. Bunlar ağalara mahsus olan köylerde ziraat yaparak geçinirler. Reislerine vergi ve aşar verirler. Reisler ise, aldığı verginin küçük bir miktarını mecbur kaldıkları zaman hükümete verirler. Şikaklar, Urmiye ve Salmas

havalisine hâkim Simko'nun idaresi altında uzun süre yaşadıkları için zenginleşmişlerdir.

Şikak aşireti, Urmiye ve Salmas havalisinde müstakil bir Kürt devleti kurmak isteyen Simko'nun önderliğinde defaatle İran hükümetine karşı isyan hareketinde bulunmuştur. Bu isyanlarda bölgedeki gayri Kürt unsurlara karşı tedhiş hareketleri gerçekleştirildiğinden bu unsurların önemli bir kısmı bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır.Neticede sınır boyundaki Türk ordularının aldığı önlemler ve İran tarafında İran ordusunun yaptığı bir dizi hareket sonunda Simko, amacına ulaşamamış firar etmek zorunda kalmıştır. Raporda Şikak aşiretindeki iç çekişmeden de bahsedilmiştir. Şikak aşiretinin Abduvi kolu lideri Simko ile Kardan taifesi reisi Ömer Han arasında uzun zamandır rekabet mevcuttur. Bunlardan Ömer Han, İran hükümetine sadık olup Simko'nun firarından sonra bütün aşiretin yönetimini eline geçirmiştir. (Tedkik Raporu 1927: 53)

Raporda bahsedilen beşinci aşiret Herkilerdir. Bu aşiret, Urumiye'nin Terkever ve Deşt Meryaver mahallinde yerleşmişlerdir. Herkilerin asıl mühim kısmı Musul ve Revandiz havalisindedirler. Yazın İran'ın Türkiye sınırındaki yüksek yaylalarına gelir yerleşirler. Umumiyetle ziraatla uğraşıp çobanlık da yaparlar. Bunlar arasında Şikaklar gibi muharip ve zirai zümreler (Kırmançi) bulunmaktadır. Yerleri sulak ve mümbit olduğundan Herkilerin büyük ve zengin köyleri vardır. Takriben 800 haneden oluşan Herkilerde her haneden bir tane silahlı muharip çıkar. Simko'nun son isyanında korktukları için Simko'ya tabi olmuşlarsa da sonradan İran hükümeti onları affetmiştir.

Bu Kürt aşiretleri dışında raporda İran Azerbaycan'ının güneyinde meskun küçük Kürt aşiretlerden de bahsedilmiştir. Bunlardan Mukri aşireti Savuçbulak civarında yaşamaktadır. Takriben 8-9 bin civarında nüfusa sahip olan bu aşiret oldukça medeni bir hayat sürmektedir. Diğer bir aşiret ise, Debukarilerdir. Bu aşiret Savuçbulak civarında Şehr-i virandan itibaren güneye doğru Bokan bölgesinde oturmaktadırlar. Dört bin haneye sahip olan aşiretin nüfusu 15 bin civarındadır. Bu aşiretin silahları hükümet tarafından toplanmışsa da dağlarda meskûn olanlar silahlarını muhafaza etmiştir. Bölgedeki aşiretlerden birisi de Beyzade (Baba Meyri) aşiretidir. Bokan'dan Sakz'a kadar olan bölgede yerleşiklerdir. 3-4 bin kadar haneye sahip olan bu aşiretin reisleri yoktur. Raporda ismi geçen diğer bir aşiret ise Silkilerdir. Bu aşiret Savuçbulak'ın doğu taraflarında yerleşmişlerdir. Tamamına yakını Türkçe bilen

bu aşiretin rapora göre Kürtleşmiş bir Türk aşireti olması muhtemeldir. (Tedkik Raporu 1927: 55)

Raporda genel olarak İran Azerbaycan’ında yaşayan Kürt aşiretlerinin inançlarından da bahsedilmektedir. Buna göre geneli Sünni olan Kürtler arasında çeşitli tarikatlar etkilidir. Savuçbulak ve Sakz Kürtleri arasında Nakşibendîlik oldukça yaygındır. 1880’de İran ve Osmanlı’ya karşı isyan eden Şeyh Ubeydullah’ın evlatları Nakşibendî tarikatı vasıtasıyla bu bölgede oldukça geniş bir nüfuz alanı elde etmişlerdir. Bölgede etkili olan bir başka tarikat ise Kadiriliktir. Süleymaniyeli Şeyh Mahmud tarafından temsil edilen bu tarikat, Kürtler arasında çok sayıda müride sahiptir. Bölgedeki tarikat ehlinden bir diğeri de Şeyh Hüsamettin’dir. Şeyh Hüsamettin bölgedeki her iki tarikata yakın ve Türk taraftarı olarak bilinse de evlatları Şeyh Muhammed, Şeyh Osman ve yeğeni Şeyh Alaeddin, Kürt komitacılığı fikrine sahiptirler. (Tedkik Raporu 1927: 61)

Rapora göre kültür olarak Kürtler mezhepsel farklılıklardan dolayı Türklere nazaran daha az fars etkisinde kalmışlardır. Bu sebeple Kürtler, yerleştikleri coğrafyayı Fars’dan ayrı bir bölge yani Kürdistan olarak telakki etmektedirler. Sünni-Şii düşmanlığına dayalı bir mezhepsel kimliğe sahip olan Kürtler de bu dönemde henüz milli kimlik anlayışı gelişmemiştir. Ancak bölgedeki İran nüfuzunun artması ile Kürtlerin İran ile bağlarının güçlenmesi muhtemeldir. Hâlihazırda sınır boyundaki aşiretlerin çoğunluğu İran hükümetine sadıktırlar. Bu hususta İran hükümetinin Kürtler nezdinde yaptığı ıslahatların rolü büyüktür. İran’ın Türkiye’den firar eden isyancı Kürt liderlerini koruyup kollaması İran hükümetinin Kürtler arasında nüfuzunun artmasındaki diğer bir faktördür. Son dönemlerde İran hükümeti, sınırın Türkiye tarafındaki Kürtler üzerinde de propaganda yaparak nüfuzunu genişletme çabası içerisine girmiştir. İran Azerbaycan’ının güney taraflarında ise İranlı memurların yaptığı bir takım suiistimallerden dolayı Kürtlerin İran hükümetine olan bağılıkları zayıflamıştır. Hatta bunlar arasında İngilizlerin desteğinde İran’dan ayrılmayı bile düşünenler bulunmaktadır. (Tedkik Raporu 1927: 64-65)

Raporda bu bölgedeki Kürt aşiretlerin Türkiye’ye bakışları da değerlendirilmiştir. Rapora göre Azerbaycan Kürtlerinin Türkiye’ye karşı bakış açıları birbirlerinden farklıdır. Sınır civarında oturan Kürtlerin, İranlı memurların telkin ve propagandalarıyla Türkiye’ye bakış açısı olumsuz yönde değişmiştir. Türkiye’nin Doğu vilayetlerinde çıkan Kürt isyanlarına karşı aldığı önlemler ve şapka inkılâbı gibi yaşanan değişimler, İranlı memurlarca Kürtler

arasında olumsuz propaganda malzemesi olarak kullanılmaktadır. (Tedkik Raporu 1927: 71-72)

Raporda Rusya, İngiltere, Amerika gibi uluslar arası güçlerin İran Azerbaycan'ında yaptıkları faaliyetlerden de bahsedilmektedir. Rapora göre bu devletlerden en faal olanı Rusya'dır. Geçmişte bu bölgenin sosyo-ekonomik hayatı üzerinde çok etkili olan Rusya, Bolşevik ihtilalından sonra da etkinliğini devam ettirmiş ve bölgenin en önemli iktisadi gücü haline gelmiştir. Ruslardan sonra bu bölgede İngiltere'nin faaliyetleri dikkat çekmektedir. Tebriz'de bir konsolosluğu bulunan İngiltere, İran Azerbaycan'ında kendi kontrolünde bir Kürt devleti kurma fikrine sahiptir. Şikak aşireti reisi Simko'nun son dönemlerde gerçekleştirdiği isyan hareketlerinde İngiltere'nin parmağı bulunmaktadır. Amerikalıların faaliyetleri ise misyonerlikten ibarettir. Ancak onların dini faaliyetlerinin arkasındaki siyasi sebepleri de görmek mümkündür. Amerika'nın açmış olduğu okul, hastane benzeri müesseselerde kanlı komite üyeleri yetiştirdiğine tarih şahittir. Urmiye'deki Amerikan misyonunun Simko isyanına yapmış olduğu maddi destek buna örnektir. (Tedkik Raporu 1927: 73-77)

Türkiye ile İran arasında uzun zamandan beri yaşanan sınır ihlalleri üzerine hazırlanan raporda sınırın İran tarafındaki şartlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Rapora göre, sınırın İran tarafında güvenliği sağlayacak ve geçişleri kontrol edecek yeterli İran askeri bulunmamaktadır. Raporun sonuç kısmında Osmanlı'dan itibaren sınır güvenliğini aksatan kontrolsüz Kürt aşiretlerine karşı alınacak önlemler üzerinde durulmuştur. Bu önlemlerin başında bu konuda İran hükümetine düşün görevler gelmektedir. Öncelikle İran hükümeti, Türk-İran sınırı için müstakil bir kumandan tayin etmeli ve bu kumandan doğrudan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ile muhabere edebilmelidir. Tebriz şehrindeki komuta merkezi Hoy şehrine taşınmalı, buradaki sorumlu komutan da Türk sınır kumandanıyla temas halinde olmalıdır. Ayrıca sınır boyunda çıkan isyan hareketlerinde iki hükümetin askeri birlikleri muhaberat halinde bulunmalıdır. Eşkıyanın takibi esnasında her iki askeri kuvvet birbirine muavenet edebilmelidir. İran hükümeti Türkiye'den firar edenleri barındırmamalı, gerekirse sınırdan uzaklaştırmalıdır. İran tarafında yakalanan eşkıya derhal Türk tarafına iade edilmelidir. Raporda Türk hükümetinin yapması gerekenler de şu şekilde belirtilmiştir. Sınırdaki Kürt aşiretlerin hareketleri sonlanıncaya kadar güvenlik tedbirleri artırılmalı, asker sayısı üç dört kata çıkartılmalıdır. Burada güvenliği sağlayan askeri birliklerden

suiistimali görülenler derhal değiştirilmeli ve buralara tecrübeli olanlar görevlendirilmelidir. (Tedkik Raporu 1927: 90-92)

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin İran ile sınır komşusu olması, İslam dünyasının iki farklı mezhebini karşı karşıya getirmiştir. Bu durum sonraki dönemde, iki ülke arasında ilişkilerin seyrini belirlemiştir. Sınırın her iki yakasında hiçbir merkezi otoriteyi tanımayan konar- göçer Kürt aşiretlerin kontrolsüz hareketleri de bu ilişkilerin seyrini belirleyen diğer bir faktördür.

19. yüzyıldan itibaren bu bölge sadece Osmanlı ile İran arasında sınır problemlerinin yaşandığı alan olmaktan çıkmış, Rusya ve İngiltere gibi devletlerinde içinde yer aldığı karmaşık menfaatlere dayalı mücadelenin yaşandığı bir bölge haline dönüşmüştür. Bölgenin demografik yapısının çok çeşitli olması ve bu bölgedeki Kürt aşiretlerinin karmaşık ilişkileri bölgeyi daha hassas bir konuma getirmiştir. Bu aşiretler, sadece sınırda yaşanan karışıklıklarda değil, Anadolu'nun doğusunda meydana gelen isyan ve ayaklanmalarda da, ya doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olmuşlardır.

Cumhuriyet döneminde isyanlar karşısında bölgeyi kontrol etmek isteyen Türk hükümeti, farklı zamanlarda bölgeye asker sevk ederek asayişi sağlamak istemiş ise de bölgenin coğrafi yapısı, İran'ın siyaseti ve Kürt aşiretlerin tutumu buna müsaade etmemiştir.

Türkiye bölgede yeniden istikrarı ve sınırın kontrolünü sağlayabilmek için İran ile 22 Nisan 1926'da Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasını imzalamıştır. Ancak bu anlaşmaya rağmen sınırdaki asayişin sağlanamaması üzerine Türkiye, bölgeyi daha iyi tanımak ve gerekli tedbirleri alabilmek maksadıyla Genel Kurmay Başkanlığı'na oldukça kapsamlı bir rapor hazırlatmıştır.

Hazırlandığı dönemde Türkiye'nin İran sınırında güvenliğin sağlamasında izlenecek siyasetin belirlenmesine katkı sağlayan bu raporda İran Azerbaycan'ının sosyo-ekonomik yapısı, bölgenin demografisi ve özellikle de burada meskun Kürt aşiretleriyle ilgili teferruatlı bilgi verilmektedir. Raporda verilen bu bilgiler, İran Azerbaycan'ı ile ilgili yapılacak akademik çalışmalar açısından son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

ARMAOĞLU Fahir (1995), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara.

AS Efdal (2010), "XVI. YY'dan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***,** S.46, ss.219-253.

AZER San'an (1942)**,** *İran Türkleri*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

BAYKARA Hüseyin (1978)**,** *İran İnkılâbı ve Azatlık Hareketleri*, İstanbul.

BLAGA Rafael (1997), *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul.

BRUİNESSEN Martin Van (2006), " A Kurdish Warlord on the Turkish persian Frontier in the Early Twentieth Century, Ismail Aga Simko" *Iran and The First World War*, Edit. Touraj Atabaki, New York.

BURKAY Kemal (2008), *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya Tarih Edebiyat*, Deng Yayınları.

CHALİAND Gerard (1993), *A People Without A Country*, New York.

ÇADIRCI Musa (1991), *Tanzimat Sürecinde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik ve Sosyal Yapıları*, Ankara.

ÇADIRCI Musa (2006), Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phonix Yayınevi, Ankara.

ÇETİNSAYA Gökhan (2000) "Milli Mücadeleden Cumhuriyete Türk-İran İlişkileri 1919-1925", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVI, Ankara. ss.769-796.

David Mc Dowall, *A Modern History Of the Kurds,* New York, 2004, s.54.

DOĞAN Cabir (2010), "Bedirhan Bey İsyanı; Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi", *Süleyman Demirel üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S.12, ss.18-34.

DOĞAN Cabir (2011), "Tanzimat'ın Van'da Uygulanması ve Han Mahmud isyanı", *Turkish Studies*, V.3/2, ss.147-162.

İran Azerbaycanı Tedkik Raporu (1927),Türkiye Cumhuriyeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti İstihbarat Dairesi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara.

KAYGUSUZ Hakan (2009), *İran Azerbaycanı'nın Sosyo-Kültürel Yapısı ve Siyasal Coğrafya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Konya.

KÖÇER Mehmet (2004), "Ağrı isyanı (1926-1930)", *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.2, s.379-388.

KURTCEPHE İsrafil ve Suat Akgül (1995), "Rusya'nın I.Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", *OTAM*, S.6, ss. 249-256.

METİN Barış (2007), *Birinci Dünya Savaşı'nda Iran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

METİN Barış (2010), "Urmiye ve Havalisinde Ermeni ve Nasturilerin Faaliyetleri" *Gazi Akademik Bakış*, **C**.4, S.7, ss.153-163.

METİN Barış (2012), "Türkiye-İran İlişkilerinde Güney-Azerbaycan Meselesi (1918-1938)", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl.12, S.2, ss. 157-187.

ÖREN Mehmet (1980), *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, Mars Matbaası, İstanbul.

SARAY Mehmet (2006), *Türk-İran ilişkileri*, Ankara.

ŞİMŞİR Bilal (2009), *Kürtçülük 1887-1923*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

TOGAN Zeki Validi (1970), "Azerbaycan",*İslam Ansiklopedisi*, C.2, ss.91-118.

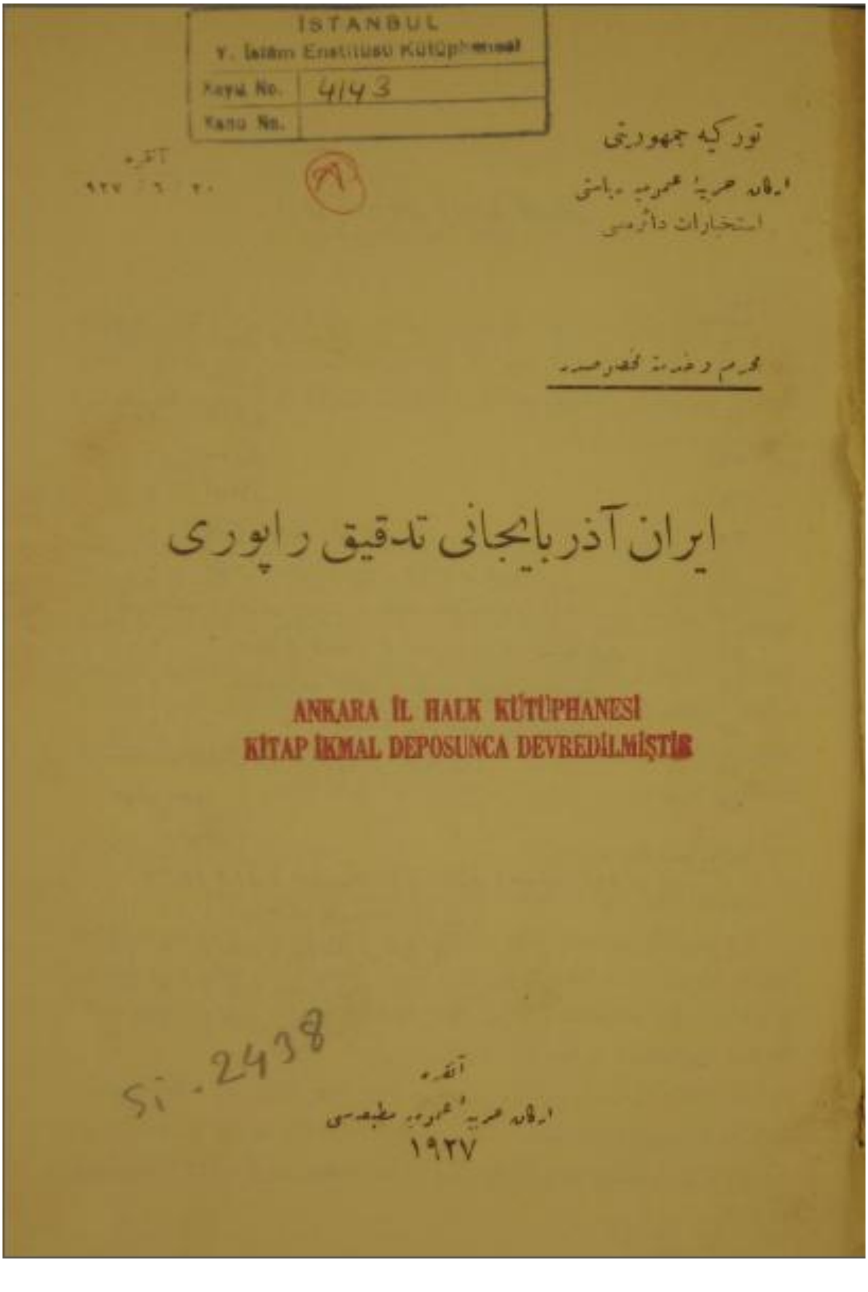
Türk İstiklal Harbi (1965), *Doğu Cephesi 1919-1921*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara.

ÜNAL Fatih (2006), "Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, S.44, ss.169-198.

ÜNAL Fatih (2008), Rusların Kürt Aşiretleri Osmanlı Devletine Karşı Kullanma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.17, ss.133-152.

YALÇIN Edip Semih (2007), *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, Ankara.

EK-1 İran Azerbaycan Tedkik Raporu

آنقره
٢٠ / ٦ / ٩٢٧

توركيه جمهوريتی
ارکان حربیهٔ عمومیه رياستی
استخبارات دائرهسی

محرم و خدمته مخصوصدر

ايران آذربايجانی تدقيق راپوری

آنقره
ارکان حربیهٔ عمومیه مطبعهسی
١٩٢٧

ایران آذربایجانی راپوری فهرستی